УДК 930.1''1991'':94(477)''1953/1964''
DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/104-7

Володимир РОМАНЦОВ,
orcid.org/0000-0002-9019-4149
доктор історичних наук,
професор кафедри історії та археології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) v.romantsov@mu.edu.ua

Вадим КОРОБКА,
orcid.org/0000-0002-2030-498X
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) v.korobka@mu.edu.ua

Світлана НОВІКОВА,
orcid.org/0000-0002-6851-5487
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) s.novikova@mu.edu.ua

ХРУЩОВСЬКА ДЕСТАЛІНІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

У статті висвітлюється питання хрущовської десталінізації 1953–1964 рр. в контексті українській історіографії пострадянської доби, коли вітчизняні історики звільнились від компартійного ідеологічного тиску, отримали доступ до архівів, встановили наукові контакти з західними науковцями. В цей період має місце підвищений суспільний інтерес до осмислення процесу десталінізації, актуальний для розуміння багатьох соціально-політичних та економічних проблем сучасності, необхідність спростування радянських наративів.

Метою статті є комплексний історіографічний аналіз сутності хрущовської десталінізації, її місця у суперечливих перехідних процесах України від сталінської диктатури до посттоталітарного суспільства.

Сутність десталінізації аналізують українські історики 1990-х – 2020-х років, наукові співробітники Інституту історії України НАН України, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень, науковці українських університетів О. Бажан, В. Баран, К. Галушко, В. Даниленко, П. Киридон, Ж. Кукуруза, С. Кульчицький, Ю. Ніколаєць, В. Смолій, Ю. Шаповал, О. Янковська. Вітчизняні вчені аналізують сутність «десталінізації», її ідеологічну спрямованість, непослідовність хрущовських реформ, наслідки такої політики для стану українського суспільства. Науковці велику увагу звертають на внутрішньополітичну боротьбу за владу, місце компартійної номенклатури у цих процесах. Це отримало відображення в індивідуальних та колективних монографіях, наукових статтях.

Розглянувши історіографічні аспекти дослідження десталінізації, автори розвідки прийшли до висновку, що сучасні дослідники у своїх працях, розглядаючи хрущовську десталінізацію, відкидають колишні комуністичні стереотипи, застосовують нові методологічні підходи. Студії, які були присвячені аналізу зазначених суспільних процесів, вказали на необхідність оновлення методології пострадянського історіографічного аналізу десталінізації.

Ключові слова: *десталінізація, «відлига», реформування, історіографія, пострадянська доба.*

Volodymyr ROMANTSOV,
orcid.org/0000-0002-9019-4149
Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor at the Department of History and Archaeology
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) v.romantsov@mu.edu.ua

Vadym KOROBKA,
orcid.org/0000-0002-2030-498X
PhD (History),
Associate Professor at the Department of History and Archeology
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) v.korobka@mu.edu.ua

Svitlana NOVIKOVA,
orcid.org/0000-0002-6851-5487
PhD (History),
Associate Professor at the Department of History and Archeology
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) s.novikova@mu.edu.ua

KHRUSHCHEV DE-STALINIZATION IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE POST-SOVIET ERA

The article highlights Khrushchev de-Stalinization of 1953–1964 in the context of Ukrainian historiography when Ukrainian historians had set themselves free from Communist ideological pressure, got the access to archives and established scientific contacts with western scientists. That period saw an increased interest in evaluation of the de-Stalinization process that is crucial to understanding of many socio-political and economic problems of the nowadays' period. The necessity of refuting Soviet narratives was also assumed in that period.

The article is aimed at integrated historiographical analysis of Khrushchev de-Stalinization as well as at research of its role in the controversial processes going on in Ukraine in transition from Stalin dictatorship to the post-totalitarian society.

Various de-Stalinization aspects are considered by Ukrainian historiansl scientists in the 1990s – 2020s, namely by researchers from Institute of the History of Ukraine for National Academy of Sciences of Ukraine and Institute of Political and Ethnic Studies as well as by scientists from Ukrainian universities, such as O. Bazhan, V. Baran, V. Danylenko, K. Halushko, P. Kyrydon, Zh. Kukuruza, S. Kulchytskyi, N. Laas, Yu. Shapoval, V. Smolii and O. Yankovska. Modern scientists analyze the essence of the "thaw", its ideological orientation, inconsistency of Khrushchev's reforms, their manifestations in political, economic, social and cultural development of the country, its regional peculiarities and consequences of that policy for the condition of the Ukrainian society. The scientists pay great attention to internal political struggle for power as well as to the role played by the Communist party officials in those processes. All this is presented in individual and collective monographs as well as in scientific articles.

Having considered the historiographical aspects in the research of the de-Stalinization, as well as those of de-Stalinization, the authors of the article have come to the conclusion that in considering Khrushchev de-Stalinization, modern researchers reject the outdated Communist stereotypes in their works and use new methodological approaches. The studies concerned with analysis of the aforementioned social processes have affirmed their imminence as well as their ideological and political orientation.

Key words: *de-Stalinization, "thaw", reformation, historiography, post-Soviet era.*

Постановка проблеми. Українські історики пострадянської доби все частіше у своїх студіях актуалізують звернення до проблематики хрущовської десталінізації, оскільки ці питання у важливих аспектах співзвучні з тими завданнями, які вирішує Україна у зазначений час. Мова йде про необхідність подолання наслідків тоталітаризму здійснення реформування різних аспектів суспільного розвитку в незалежній Українській державі.

Хрущовська десталінізація розглядається українськими істориками та політологами протягом 1990-х – 2020-х років, у наукових програмах Інституту історії України НАН України, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень, українських університетів О. Бажаном, В. Бараном, В. Даниленком, П. Киридоном, С. Кульчицьким, Ю. Шаповалом, О. Янковською та іншими науковцями. За вказаний період простежується еволюція поглядів вітчизняних істориків.

Вчені аналізують сутність десталінізації, її ідеологічну спрямованість, непослідовність, хрущовських реформ, їх прояви в політичному, економічному, соціальному, культурному розвитку країни, наслідки такої політики для суспільного розвитку України. Вчені звертають велику увагу на аналіз внутрішньополітичної боротьби за владу.

Аналіз досліджень. Десталінізація в сучасній українській історіографії викликає дослідницький інтерес багатьої науковців, розглядається у зв'язку з XX з'їздом КПРС. Саме в такому контексті обговорювалося це питання учасниками круглого столу, який було проведено 23 лютого 2006 р. в Інституті історії України. На круглому столі відбулася наукова дискусія з питань: «передумови хрущовських реформ; … об'єктивні й суб'єктивні чинники десталінізації радянської країни; … XX з'їзд КПРС і його значення для модернізації тоталітарної системи; внесок М. Хрущова у викриття сталінізму; … історіографія проблеми» (Янковська, 2006: 236).

Стенограма виступів учасників «круглого столу» зафіксувала у науковій дискусії думки В. Смолія, В. Даниленка, А. Кондрацького, Ю. Шаповала, О. Майбороди, М. Сядристого, О. Лисенка, Т. Євсеєвої, О. Бажана, В. Васильєва.

Значну увагу цьому питанню приділяє Ю. Ніколаєць. Вчений розглядає історіографічні аспекти в контексті аналізу поглядів істориків на спроби десталінізації суспільства та лібералізацію політичного життя в УРСР, порівнюючи різні історіографічні періоди (Ніколаєць, 2008: 91–148), а також у доповіді на засідання круглого столу розглядає рішення XX з'їзду КПРС в оцінці вітчизняних науковців (Ніколаєць, 2006: 145–163).

Серед найбільш авторитетних дослідників хрущовської десталінізації необхідно відзначити В. Барана – автора численних наукових розробок з цієї проблематики. Високо оцінив науковий доробок вченого директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України М. Литвин (Литвин, 2016: 16). Історіографічний інтерес становить рецензія П. Гордієнка на монографію В. Барана «Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр.» (Гордієнко, 1993: 129–130).

В. Даниленко та С. Борзов аналізують інтерпретацію хрущовської десталінізації британо-американським письменником та істориком Р. Конквестом. (Danylenko, & Borzov, 2024: 91).

У розвідці Ж. Кукуруза, висвітлюється питання щодо вітчизняної історіографії діяльності української інтелігенції доби «відлиги», охарактеризувано місце радянської інтелігенції в суспільних процесах десталінізації (Кукуруза, 2010: 110 – 114).

Н. Лаас звернулася до дослідження західних англомовних істориків, які виявили інтерес до висвітлення соціологічних питань історії радянського суспільства повоєнного часу в контексті формування нових підходів та методології дослідження (Лаас, 2015: 45–47).

Метою статті є комплексний історіографічний аналіз сутності хрущовської десталінізації, її місця у перехідних процесах України від сталінської диктатури до посттоталітарного суспільства

Виклад основного матеріалу. Серед українських істориків авторитетним дослідником десталінізації є В. Баран. Його студії з цієї проблематики було опубліковано на початку 1990-х рр. і продовжилися у 2000-х рр. У монографії «Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр.» автор досить детально розглядає різні аспекти десталінізації, але фрагментарно з'ясовує питання політичного розвитку того періоду (Баран, 1992: 124).

Через 4 роки, працюючи над докторською дисертацією, у наступній своїй монографії вчений розглядає хрущовську десталінізацію в контексті «еволюції радянської тоталітарної системи», звузивши хронологічні межі дослідження, але при цьому значно збільшує його обсяг, розширює використання архівних матеріалів, ґрунтовно аналізує кризу влади, непослідовний процес десталінізації суспільства у політиці М. Хрущова (Баран, 1996: 67–134). Вчений наголошує, що методологічні засади його праці спираються на «принципи історизму і об'єктивності, що базуються на пріоритеті документованих фактів, на відмові від політичної заангажованості» (Баран, 1996: 7).

В історіографії хрущовської «відлиги» заслуговує на увагу тринадцятий том 15-томного видання «Україна крізь віки», виданий Інститутом історії України НАН України у співавторстві В. Барана та В. Даниленка. Розділ другий цієї праці «Лібералізація радянського суспільства», присвячений питанням десталінізазії українського суспільства та «відлиги» (Баран, Даниленко, 1999: 64–134). Автори чітко формулюють визначені аспекти досліджуваної проблеми, наголошують, що Й. Сталін залишив у спадок «розстріляні покоління» та «тоталітаризм, який надовго скував живу думку, волю та активність людей» (Баран, Даниленко, 1999: 64).

У вказаній праці цілком слушно зазначається, що початок десталінізації мав місце вже у 1953 р., що «засвідчило наближення хрущовської «відлиги»». Про це свідчило оголошення амністії після смерті диктатора, початок реабілітації незаконно репресованих людей, ліквідація військових трибуналів та Особливої наради МВС як «інстру-

ментів масових чисток і терору» (Баран, Даниленко, 1999: 67, 68).

Вчені вказують на важливе місце у процесі десталінізації України XX з'їзду КПРС, який відбувся у лютому 1956 р., оскільки саме після нього «розпочався глибокий і болісний переворот у суспільній свідомості, перегляд усталених цінностей, критичний аналіз минулого» (Баран, Даниленко, 1999: 69, 70).

Характеризуючи період хрущовської десталінізації, автори зазначеного видання, звертають увагу на поступову переорієнтацію економіки «на соціальні потреби, на інтереси людей, якими протягом тривалого часу нехтували нібито заради найвищих інтересів держави» (Баран, Даниленко, 1999: 89).

У подальших дослідженнях «відлиги» В. Баран виступає як одноосібний автор. Аналізуючи новітню історію України повоєнного часу, він розглядає «процес десталінізації радянського суспільства» На думку вченого, «у широкому розумінні», вона означала відмову від радикальних проявів «класичного сталінізму» в усіх сферах життя, а «у вузькому розумінні», десталінізація пов'язувалася з критикою культу особи (Баран, 2003: 92–112). Володимир Кіндратович вважає, що це засвідчило «кризу радянського тоталітаризму», яка охопила всі суспільні сфери розвитку СРСР і вказувала на зростаючу необхідність модернізації режиму» (Баран, 2003: 115).

Вчений наголошує, що в умовах десталінізації важливе місце у політичному житті країни посів курс на викриття «культу особи», на розвінчування сталінізму, що спричинило «справжній розкол у верхівці» (Баран, 2003: 124, 125), відкрило можливість «лібералізації суспільства», сприяло українському «громадському пробудженню і національному відродженню» (Баран, 2003: 182).

Втім, В. Баран звертає увагу на те, що критика культу особи була політично обмеженою, «оскільки не торкалася системних засад, фундаментальних причин режиму особистої влади», а доповідь М. Хрущова про «культ особи» викликала «зростаюче занепокоєння частини політичного керівництва», оскільки це неминуче кидало тінь на найближче оточення Й. Сталіна, «тодішню правлячу верхівку, а в кінцевому підсумку – на систему в цілому» (Баран, 2003: 126, 127).

Посилаючись на рішення XVIII з'їзду Компартії України (1954 р.), В. Баран стверджує, що в апаратах партійного та державного управління доби «відлиги» посилилася роль «національного елементу» в політичному керівництві республіки, що свідчило про «появу нової української політичної еліти» (Баран, 2003: 124).

На думку Володимира Кіндратовича, з осені 1961 р. розпочався третій етап десталінізації. Про це свідчили рішення XXII з'їзду КПРС, який відбувся в жовтні 1961 р. та Всесоюзної наради з питань ідеологічної роботи (Баран, 2003: 114). Вчений звертає увагу на активне усунення символів культу особи Й. Сталіна, на жорстку критику діяльності наближених до диктатора осіб В. Молотова, Г. Маленкова, Л. Кагановича, К. Ворошилова та інших, хто чинив «різкий опір лінії партії на засудження культу особи» (Баран, 2003: 112).

Особливу увагу В. Баран звертає на духовне життя країни в добу десталінізації, коли з'явилося «покоління критично мислячих людей», що започаткували новітній етап «національно-демократичного руху» (Баран, 2003: 198, 199).

Узагальнену версію десталінізації та «відлиги» В. Баран розглядає у Розділі II шостого тому Політичної історії України XX століття «Україна в добу Хрущова». У цьому виданні вчений виділяє питання щодо кризи тоталітарного режиму, соціально-економічних реформ та лібералізації національно-культурного життя в Україні (Баран, Політична історія України XX століття, 2003: 97–198).

Суспільну оцінку «відлиги» у контексті рішень XX з'їзду КПРС аналізували учасники круглого столу, який було проведено 23 лютого 2006 р. в Інституті історії України НАН України. У вступному слові директора Інституту, академіка НАНУ В. Смолія було зазначено, що «радянське суспільство, в такому стані, в якому воно підійшло до смерті Сталіна, по суті, вичерпало свої потенційні можливості розвитку. В той же час його майбутнє і надалі пов'язувалося з силою діючої державно-партійної радянської машини» (Смолій, 2006: 4).

Ю. Шаповал у доповіді на засіданні круглого столу розглядає десталінізацію в контексті аналізу «емблематичної доповіді» М. Хрущова на закритому засіданні XX з'їзду КПРС. Юрій Іванович акцентує увагу на тому, що десталінізацію розпочав прагматичний політик, «відомий сталінський поплічник» Л. Берія, а це заперечує думку про десталінізацію як хрущовський «винахід». На думку вченого, з боку М. Хрущова – це була «перехоплена ініціатива». Ю. Шаповал назвав цю доповідь «епохальною», оскільки вона допомогла отримати негативну відповідь на питання про можливість реформування комунізму (Шаповал, 1956: 86, 97).

Вчений стверджує, що доповідь М. Хрущова «не втратила свого емблематичного характеру». За словами вченого, «вона символізує … «відлигу», деміфологізує «явище (сталінізм – від авторів), яке не можна повертати ні в яких формах суспіль-

ної дії. Звісно, за умови, якщо саме суспільство прагне сповідувати демократичний спосіб мислення» (Шаповал, 1956: 98).

В. Даниленко, виступаючи в науковій дискусії на засіданні круглого столу, висловлює думку про те, що XX з'їзд КПРС започаткував дрейф «партії більшовицької азіатського типу до європейської соціал-демократії», що означало відмову від ортодоксального курсу на світову революцію (Даниленко, 2006: 7, 8).

Віктор Михайлович зазначає, що смерть диктатора в березні 1953 р. «стала серйозним ударом по радянській політичній системі», яка втратила «можливості свого адміністративно-мобілізаційного розвитку» (Даниленко, 2008: 3). На думку вченого, на час завершення правління Й. Сталіна «сталінізм вичерпав по суті себе як система, система неорганічна, штучна, непродуктивна і антигуманна». (Даниленко, 2011: 5).

В. Даниленко звертає увагу на те, що між компартійними босами «партійними олігархами» Г. Маленковим, Л. Берією та М. Хрущовим, яких історик називає «соратниками-наступниками диктатора», одразу після його смерті «розгорнулася гостра міжусобна боротьба за владу». Вказуючи на їхні лідерські амбіції, вчений стверджує, що «падіння Л. Берії, а згодом і Г. Маленкова призвело до реальної першості М. Хрущова у партії і державі» (Даниленко, 2008: 3–6). Реформаторський курс М.Хрущова мав об'єктивні і суб'єктивні підстави, але був обумовлений всім ходом попереднього розвитку країни (Даниленко, 2011: 5).

Серед суб'єктивних чинників хрущовської реформаторської політики вчений вказує на прагнення нового лідера «до самоствердження», бажання надати радянській системі «людського обличчя». Це неминуче спричинило перегляд «ставлення до легкої промисловості і сільського господарства», перехід до «соціалізації» радянської економіки», зростання добробуту населення (Даниленко, 2011: 6, 7, 17).

Узагальнюючи характер суспільного «оновлення» в умовах хрущовської лібералізації, В. Даниленко робить висновок, що «кардинальних змін в політичній системі СРСР в той час не відбулося». На думку вченого, сталася лише обмежена трансформація комуністичного режиму «від тоталітаризму до автократії», але це не спричинило формування правової держави, а «критика культу особи Сталіна, як інструмент впливу на суспільні процеси», на початку 60-х років вичерпалась (Даниленко, 2008: 16, 17).

Актуальна наукова проблема щодо соціальної складової хрущовських реформ отримала конкретизацію в розвідці О. Янковської. Висвітлюючи обрану тему, авторка загалом широко ставить питання в контексті впливу внутрішньополітичної ситуації, діяльності М. Хрущова, його стратегії та тактики щодо розвитку держави. За словами вченої, «як і раніше, стратегічною метою було підтверджено побудову «світлого майбутнього». Тактика мала визначатися відповідно до наявних ресурсів (матеріальних, інтелектуальних, трудових) та впливу оточуючого середовища». Не обходить увагою дослідниця також міжнародне становище, оскільки СРСР «формував світову соціалістичну систему» та прагнув узаконити положення в Європі після завершення Другої світової війни (Янковська, 2011: 21).

О. Янковська зазначає, що «поворот економіки обличчям до людини вперше на офіційному рівні проголосив Г. Маленков» у серпні 1953 р. (Янковська, 2011: 24). Аналізуючи це питання, О. Янковська звертає увагу на те, що у процесі політичної боротьби у 1955 р. Г. Маленков був усунутий з посади голови Ради міністрів СРСР, цю посаду посів М. Булганін, але фактично політичну владу отримав М. Хрущов. Він перехопив ідею Г. Маленкова щодо «політики поліпшення добробуту народу» і надалі намагався її реалізувати (Янковська, 2011: 26).

Проведенний історикинею аналіз досліджуваної проблеми засвідчив, що успіх чи кризові явища в соціальній політиці швидко корегували ставлення населення країни до влади. Загальний висновок вченої полягає в тому, що «незважаючи на суперечливий характер та невтішний результат реформ», в радянському суспільстві вперше сформувалося уявлення про «мінімум добробуту пересічних громадян» (Янковська, 2011: 33, 35).

С. Кульчицький у доповіді на засіданні круглого столу в рік піввікової річниці XX з'їзду КПРС констатує, що то була «велика подія в історії України і всіх інших пострадянських та посткомуністичних країн», але цього не усвідомлювали сучасники, засуджуючи масові репресії (Кульчицький, 2006: 49). є.

Своєрідну версію суспільних процесів в Україні хрушовської доби подає С. Кульчицький у третьому томі праці «Червоний виклик». Висвітлення цих питань автор частково розпочинає у Розділі 10 у контексті аналізу першого повоєнного десятиріччя 1945–1955 рр., але хрущовську добу він характеризує у Розділі 11, визначивши її хронологічні межі періодом 1956–1964 рр. (Кульчицький, 2013: 129–212).

Аналізуючи ситуацію в Радянському Союзі на початку постсталінського періоду, С. Кульчиць-

кий констатує, що смерть Й. Сталіна «означала одномоментну ліквідацію особистої диктатури», яка здійснилася не з політичних, а з біологічних причин. Внаслідок цього, на думку вченого, «в політичному житті країни, яке не регулювалося конституційним шляхом, розгорнулися непередбачувані події, що тривали до середини 60-х років». Вчений зазначає, що цей період історики «вслід за письменниками і журналістами» назвали «відлигою», персоналвізуючи яку, він охарактеризував як «диктатуру М. Хрущова» … . Мова йде про колективну диктатуру Центрального комітету». (Кульчицький, 2013: 154, 155).

Особливу увагу вчений приділяє роботі XX з'їзду КПРС, рішення якого відіграли ключову роль у процесах десталінізації та «відлиги» (Кульчицький, 2013: 159). Окремо Станіслав Владиславович розглядає доповідь тогочасного керівника партії «Про культ особи та його наслідки», яка була зачитана без обговорення протягом чотирьох годин на закритому засіданні з'їзду. За словами вченого, «доповідь шокувала делегатів», деякі з них знепритомніли від почутого (Кульчицький, 2013: 160, 161).

Аналізуючи політичну ситуацію в країні, С. Кульчицький наголошує, що М. Хрущов, викриваючи злочини попереднього диктатора, «отримував політичні дивіденди, важливі для встановлення своєї власної диктатури». При цьому, «реформатор» вчасно позбувся архівних документів, які дискредитували його особисто (Кульчицький, 2013: 162, 168).

Узагальнюючи результати хрущовської державної діяльності, С. Кульчицький з позитивного боку однозначно виділяє лише два напрями. Вчений обґрунтовано стверджує, що «незаперечним досягненням М. Хрущова була соціальна політика», яка розглядається в одному ряду з ліквідацією ГУЛАГу. За словами історика, «ці два напрями в політиці реформ виявилися незворотними, тобто справді історичними за значенням» (Кульчицький, 2013: 186).

Сучасний погляд на питання десталінізації українського суспільства С. Кульчицький подає у популярному нарисі «Новітня історія України (1953–2023)», який написано в умовах повномасштабної російсько-української війни, коли путінська Росія прагне знищити український народ. Вчений розглядає останні сім десятиліть української історії в контексті її переосмислення з позицій власної світоглядної еволюції, прагнучи «довести читачам старших поколінь, що вони в минулому перебували у викривленому, спотвореному світі, який здавався їм нормальним, а читачів молодших поколінь переконати, що не варто покладатися на родинну пам'ять, спотворену радянськими стереотипами» (Кульчицький, 2024: 9).

О. Бажан аналізує здійснення десталінізації в УРСР «в умовах тимчасової лібералізації суспільства». Вчений зазначає, що в контексті наростаючої кризи радянського тоталітаризму для спадкоємців Й. Сталіна постала «необхідність модернізації правлячого режиму в СРСР, … прагнення реформувати тоталітарну систему». За словами Олега Григоровича, в радянській державі після смерті диктатора, який не призначив наступника, утворився певний компроміс «у змаганні за політичне лідерство в державі» (Бажан, 2015: 137).

Основну увагу вчений приділяє висвітленню суспільних перетворень в Україні, відзначаючи, що центральне, союзне компартійне керівництво визнало «перегини в радянському будівництві на західноукраїнських землях», проблеми вивчення української мови у Донбасі. О. Бажан аналізує заходи, які були прийняті для усунення виявлених недоліків та зазначає, що політичне керівництво УРСР, виконавча влада змушенеі були «уважніше поставитися до здійснення мовної політики в масштабах всієї республіки» (Бажан, 2015: 143).

Олег Григорович вказує на появу тенденції до «коренізації» в республіканських органах державної влади, їхньої «українізації», зусилля М. Хрущова щодо «подолання надмірного централізму». На думку історика, позиція союзної влади щодо України простежувалася у питаннях відзначення 300-річчя возз'єднання України та Росії та щодо передачі Криму до складу УРСР. Вчений також акцентує увагу на тому, що «період хрущовської «відлиги» мав велике значення для всіх сфер культурного життя УРСР» (Бажан, 2015: 146, 147).

Узагальнюючи розвиток радянських суспільних процесів другої половини 1950-х – початку 1960-х років, вчений констатує, що вони ознаменували «відхід від принципів «казарменого» соціалізму, звільнення з в'язниць і таборів мільйонів наших співвітчизників», реформи М. Хрущова «породжували певний оптимізм, вселяли надію на можливість побудови гармонійного і гуманного суспільства». Але у процесі десталінізації виявилася «хиткість і незавершеність демократичних перетворень, розпочатих у другій половині 1950-х років», що спричинило в середині 1960-х крутий поворот до неосталінізму» (Бажан, 2015: 154, 155).

Необхідно зазначити, що питання про сутність «відлиги» знайшло відображення також в українських енциклопедичних виданнях. У «Великій Українській Енциклопедії» опубліко-

вані статті П. Киридона «Десталінізація» та «Відлига хрущовська».

П. Киридон в окремій енциклопедичній статті сформулював визначення сутності «десталінізації». На думку вченого, «Десталінізація пов'язана з процесом «ліквідації та розвінчання культу особи, політичної та ідеологічної системи, створеної в СРСР Й. Сталіним. За словами П. Киридона, «десталінізація» це «один із елементів періоду відлиги з хронологічними межами – 1953–1964 рр. Сутність змін під час десталінізації, за словами вченого, – «часткова лібералізація суспільного життя» (Киридон Десталінізація, 2021).

Петро Васильович дає досить чітке визначення щодо «відлиги»: «Хрущовська відлига – умовна назва періоду другої половини 1950 – середини 1960-х в СРСР, пов'язана зі спробами десталінізації та хрущовськими реформами. Назва запозичена з однойменної повісті І. Еренбурга (1954). Вчений зазначає, що це «публіцистичний термін» який застосовується для пояснення «процесів політичного, соціально-економічного, культурно-ідеологічного змісту». Уточнюючи визначення, П. Киридон додає, що термін «відлига» «використано метафорично (від назви погодного явища: потепління погоди взимку чи навесні) для окреслення передчуття вагомих змін, руйнівних для існуючого режиму».

Автор визначає також характеристику «відлиги»: «послаблення тоталітарного режиму пізнього (повоєнного) сталінізму, ледь помітна лібералізація режиму і непослідовна поверхнева демократизація політичної системи». Серед ознак «відлиги» вчений вказує обережну критику «новим лідером держави … окремих рис сталінізму та поступовий їх перегляд; непослідовне розвінчування сталінізму та «культу особи»; незавершений осуд злочинів Й. Сталіна». У Великій енциклопедії України різнобічно узагальнено зазначено наслідки «відлиги» (Киридон Відлига хрущовська, 2021).

В Енциклопедії історії України. (Том «Україна – українці». Кн.2.) опублікована стаття «Україна у 1945–1989» (упорядник К. Галушко). У цій публікації серед інших аспектів розглядається хрущовська десталінізація. К. Галушко зазначає, що після смерті Й. Сталіна так зване «колективне керівництво» підхопило естафетну паличку», яка вказувала, що основний напрям їхніхподальших дій – десталінізація. Її перший етап, на думку автора публікації, відбувався від березня 1953 р. – до кінця 1955 р. Характеризуючи десталінізацію, вчений звертає увагу на те, що комуністична влада відмовилася від здійснення масових репресій, але зберігала їхні наслідки. Реабілітація жертв політичних репресій носила «вибірковий характер», амністованих в'язнів майже не реабілітували. Після XX з'їзду КПРС, який поклав початок другому етапу десталінізації, прискорився процес реабілітації. Період десталінізації супроводжувався гострою політичною боротьбою (Галушко, 1919: 322).

Висновки. Розглянувши історіографічні аспекти пострадянського дослідження хрущовської десталінізації, автори розвідки прийшли до висновку, що українські історики у своїх працях протягом 1990-х – 2020-х років виявили значний науковий інтерес до хрущовської десталінізації. розглядаючи яку, вітчизняні вчені відкидають колишні комуністичні стереотипи, застосовують нові методологічні підходи.

Дослідження хрущовської десталінізації посідають важливе місце, у наукових планах Інституту історії України НАН України, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, в деяких українських університетах. Сформувалися певні наукові напрями серед вчених, серед авторитетних репрезентантів яких О. Бажан, В. Баран, В. Даниленко, С. Кульчицький, П. Киридон, Ю. Шаповал. Їхні дослідження отримали відображення перш за все в узагальнюючих працях з історії України другої половини XX ст., у ряді збірників наукових статей «Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика», які видає Інститут історії України НАН України.

Названі вчені надали ґрунтовний аналіз суспільних процесів хрущовської десталінізації, які позначилися запеклою політичною боротьбою представників колективного керівництва Л. Берії, Г. Маленкова та М. Хрущова за одноосібну владу в радянській державі. Інструментами в цьому протистоянні конкуренти використовували питання десталінізації, критики культу особи Й. Сталіна, намагаючись уникнути звинувачень у причетності до масових сталінських репресій і перекладати це на своїх супротивників. Дослідження показали, що більш «спритним», хитрішим у цьому протистоянні виявився Микита Сергійович, який по черзі здолав своїх опонентів. «Відлига» в полі суспільних інтересів з'явилася у 1954 р. як позитивне, привабливе для прихильників десталінізації поняття.

Ряд статей, присвячених «відлизі» та «десталінізації» опублікував П. Киридон у електронному виданні «Велика енциклопедія України». Енциклопедичний формат вимагає лаконічності та чіткості формулювань. При визначенні понять «десталінізація» «відлига» це загалом дало позитивний результат.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан О. Український соціум в умовах тимчасової лібералізації радянського суспільства в 1953–1964 роках. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія* / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Розділ 3. С. 137–180.
2. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів, 1996. 448 с.
3. Баран В. К. Україна в добу Хрущова. *Політична історія України XX століття. Т. 6. Від тоталітаризму до демократії (1945–2002).* Київ: Інститут політичних та ктнонаціональних досліджень, 2003. С. 97–198.
4. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
5. Баран В. К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. Львів: Свобода. 1992. 124 с.
6. Галушко К. (упорядник) Україна у 1945–1989. *Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці»*. Кн.2. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво Наукова думка НАН України». 2019. С. 315–345.
7. Даниленко В. «Новий» курс у національній політиці радянської держави. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія* / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Розділ 2. С. 50–136.
8. Даниленко В. Політичні зміни в СРСР і Україні в період хрущовської «відлиги». *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей.* 2008. Вип. 14. С. 3–17. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_14_3
9. Даниленко В. Спроби «соціалізації» радянської економіки в роки хрущовської «відлиги» (1955–1965 рр.). *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* / Відп. ред. В.М.Даниленко. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 16. С. 5–20.
10. Киридон П. Відлига хрущовська. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Відлига хрущовська 2021
11. Киридон П. Десталінізація. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Десталінізація 2021
12. Кукуруза, Ж. Українська інтелегенція в умовах «відлиги»: аналіз сучасної вітчизняної історіографії. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія, Історія.* Миколаїв. 2010. С. 110–114.
13. Кульчицький С. Місце XX з'їзду КПРС в еволюціїрадянського комунізму. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу» / Відп. редактор В.М.Даниленко. Київ: Ніка-Центр, 2006. С. 49–85.
14. Кульчицький С. Новітня історія України (1953 – 2023). Київ: Арій, 2024. 576 с.
15. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 3. Темпора, Київ, 2013. 388 с.
16. Лаас Н. Вивчення соціальних трансформацій в Україні часів пізнього сталінізму та хрущовського періоду. *Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія* / Відп. ред. В.М. Даниленко; ред.-упоряд. Н.О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Розділ 1. С. 16–49.
17. Лисенко О. Стенограма. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: 3б. ст. Вип. 10: «Хрущовська відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу» (23 лютого 2006 р.) Київ: І-т історії України НАН України, 2006. С. 23–26.
18. Литвин М. Володимир Баран: історик і будівничий новітньої української доби. Баран Володимир Кіндратович : *біобібліогр. покажч. до 60-річчя від дня народж.* / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки ; авт.-упоряд. В. К. Баран ; уклад. І. П. Сидорук. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2016. С. 14–17.
19. Ніколаєць Ю Рішення XX з'їзду КПРС в оцінці вітчизняних науковців. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу» / Відп. редактор В.М.Даниленко. Київ: Ніка-Центр, 2006. С. 145 – 164.
20. Ніколаєць Ю. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Українська історіографія. Дис. докт. іст. наук. Спеціальність: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. 481 с.
21. Смолій В. Стенограма. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: 3б. ст. Вип. 10: «Хрущовська відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу» (23 лютого 2006 р.) Київ: І-т історії України НАН України, 2006. С. 4–6.
22. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 13: Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / За заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. К.: Альтернативи, 1999. 304 с.
23. Шаповал Ю. Емблематична доповідь Микити Хрущова. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*. Вип. 10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки. Матеріали «круглого столу» / Відп. редактор В.М.Даниленко. Київ: Ніка-Центр, 2006. С. 86–99.
24. Янковська О. Круглий стіл «Хрущовська «відлига» »: передумови, реалії, наслідки (з приводу 50-річчя XX з'їзду КПРС). Укр. іст. журн. 2006. № 2. С. 236–237.
25. Янковська О. Соціальна складова реформ М. Хрущова. Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В.М.Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 16. С. 21–38.
26. Danylenko, V. & Borzov, S. Khrushchev's "de-Stalinization" in Robert Conquest's interpretation. Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin], 2024. 32, P. 90–99.

REFERENCES

1. Bazhan, O. (2015). Ukrainskyi sotsium v umovakh tymchasovoi liberalizatsii radianskoho suspilstva v 1953–1964 rokakh [Ukrainian society in the conditions of temporary liberalization of Soviet society in 1953–1964]. In V. M. Danylenko & N. O. Laas (Eds.), *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia*. Chapter 3. Pp. 137–180. [in Ukrainian].
2. Baran, V. (1996). *Ukraina 1950–1960-kh rr.: evoliutsiia totalitarnoi systemy* [Ukraine in the 1950–1960s: Evolution of the totalitarian system]. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypyakevycha. 448 p. [in Ukrainian].
3. Baran, V. (2003). Ukraina v dobu Khrushchova [Ukraine in the Khrushchev era]. In *Politychna istoriia Ukrainy XX stolittia. T. 6. Vid totalitaryzmu do demokratii (1945–2002).* Pp. 97–198. [in Ukrainian].
4. Baran, V. (2003). *Ukraina: novitnia istoriia (1945 – 1991 rr.)* [Ukraine: Modern history (1945 – 1991)]. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine. 670 p. [in Ukrainian].
5. Baran, V. (1992). *Ukraina pislia Stalina: Narys istorii 1953 – 1985 rr.* [Ukraine after Stalin: An essay on history 1953 – 1985]. 124 p. [in Ukrainian].
6. Halushko, K. (ed.) (2019) 'Ukraina u 1945 – 1989' [Ukraine in 1945 – 1989], in *Entsyklopedia istorii Ukrainy. Tom "Ukraina – ukraintsi"* [Encyclopedia of History of Ukraine. Vol. "Ukraine – Ukrainians"]. Bk. 2. Kyiv: Naukova Dumka. Pp. 315–345. [in Ukrainian].
7. Danylenko, V. (2015). «Novyi» kurs u natsionalnii politytsi radianskoi derzhavy [The "new" course in the national policy of the Soviet state]. In V. M. Danylenko & N. O. Laas (Eds.), *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia*. Chapter 2. Pp. 50–136. [in Ukrainian].
8. Danylenko, V. (2008). Politychni zminy v SRSR i Ukraini v period khrushchovskoi "vidlyhy" [Political changes in the USSR and Ukraine during the Khrushchev "thaw"]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*, 14. Pp. 3–17. http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2008_14_3u> [in Ukrainian].
9. Danylenko, V. (2011). Sproby "sotsializatsii" radianskoi ekonomiky v roky khrushchovskoi "vidlyhy" (1955–1965 rr.) [Attempts at "socialization" of the Soviet economy during the Khrushchev "thaw" (1955–1965)]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. Vol. 16. Pp. 5–20. [in Ukrainian].
10. Kyrydon, P. (2021). *Vidlyha khrushchovska* [Khrushchev thaw]. Great Ukrainian Encyclopedia. Retrieved from https://vue.gov.ua/Відлига хрущовська. [in Ukrainian].
11. Kyrydon, P. (2021). Destalinizatsiia [Destalinization]. In *Velyka ukrainska entsyklopediia* [Great Ukrainian Encyclopedia] https://vue.gov.ua/Десталінізація [in Ukrainian].
12. Kukuruza, Zh. (2010). Ukrainska intelihentsiia v umovakh "vidlyhy": analiz suchasnoi vitchyznianoi istoriohrafii [Ukrainian intelligentsia under the conditions of the "thaw": An analysis of modern domestic historiography]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia". Seriia Istoriia*. Pp. 110–114. [in Ukrainian].
13. Kulchytskyi, S. (2006). Mistse XX zizdu KPRS v evoliutsii radianskoho komunizmu [The place of the 20th Congress of the CPSU in the evolution of Soviet communism]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. Vyp. 10: Khrushchovska "vidlyha": peredumovy, realii, naslidky. Materialy "kruhloho stolu"*. Pp. 49–85. [in Ukrainian].
14. Kulchytskyi, S. (2024). *Novitnia istoriia Ukraini (1953–2023)* [Modern history of Ukraine (1953–2023)]. 576 p. [in Ukrainian].
15. Kulchytskyi, S. (2013). *Chervonyi vyklyk. Istoriia komunizmu v Ukraini vid ioho narodzhennia do zahybeli* [The red challenge. The history of communism in Ukraine from its birth to its demise] (Book 3). 388 p. [in Ukrainian].
16. Laas, N. (2015). Vyvchennia sotsialnykh transformatsii v Ukraini chasiv piznoho stalinizmu ta khrushchovskoho periodu [The study of social transformations in Ukraine during late Stalinism and the Khrushchev period]. In V. M. Danylenko & N. O. Laas (Eds.), *Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba: Kolektyvna monohrafiia.* Chapter 1. Pp. 16–49. [in Ukrainian].
17. Lysenko, O. (2006). Stenohrama [Verbatim record]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. Vyp. 10: "Khrushchovska vidlyha": peredumovy, realii, naslidky. Materialy "kruhloho stolu" (23 liutoho 2006 r.).* Pp. 23–26. [in Ukrainian].
18. Lytvyn, M. (2016). Volodymyr Baran: istoryk i budivnychyi novitnoi ukrainskoi doby [Volodymyr Baran: Historian and builder of the modern Ukrainian era]. In V. K. Baran (Ed.) & I. P. Sydoruk (Comp.), *Baran Volodymyr Kindratovych: biobibliohr. pokazhch. do 60-richchia vid dnia narodzh.* Pp. 14–17. [in Ukrainian].
19. Nikolayets, Yu. (2006). Rishennia XX zizdu KPRS v otsintsi vitchyznianykh naukovtsiv [Decisions of the 20th Congress of the CPSU in the evaluation of domestic scientists]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei. Vyp. 10: Khrushchovska "vidlyha": peredumovy, realii, naslidky. Materialy "kruhloho stolu"*. Pp. 145–164. [in Ukrainian].
20. Nikolayets, Yu. (2008). *Suspilno-politychni protsesy v URSR druhoi polovyny 1940-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv. Ukrainska istoriohrafiia* [Socio-political processes in the Ukrainian SSR of the second half of the 1940s – first half of the 1960s. Ukrainian historiography] (Publication No. 07.00.06) [Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv]. 481 p. [in Ukrainian].
21. Smolii, V. (2006). Stenohrama [Verbatim record]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. Vyp. 10: "Khrushchovska vidlyha": peredumovy, realii, naslidky. Materialy "kruhloho stolu" (23 liutoho 2006 r.).* Pp. 4–6. [in Ukrainian].

22. Ukraina kriz viky. U 15-ty tt. T. 13: Baran V. K., Danylenko V. M. Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980-i rr.) [Ukraine Through the Ages. In 15 vols. Vol. 13: Baran V. K., Danylenko V. M. Ukraine Amidst a Systemic Crisis (1946–1980s)] / Za zah. red. V. Smoliia. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: Alternatyvy, 1999. 304 s. [in Ukrainian].

23. Shapoval, Yu. (2006). Emblematychna dopovid Mykyty Khrushchova [Nikita Khrushchev's emblematic report]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei. Vyp. 10: Khrushchovska "vidlyha": peredumovy, realii, naslidky. Materialy "kruhloho stolu"*. Pp. 86–99. [in Ukrainian].

24. Yankovska, O. (2006). Kruhlyi stil "Khrushchovska "vidlyha"": peredumovy, realii, naslidky (z pryvodu 50-richchia XX zizdu KPRS) [Round table "Khrushchev 'thaw'": Prerequisites, realities, consequences (on the occasion of the 50th anniversary of the 20th Congress of the CPSU)]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, (2). Pp. 236–237. [in Ukrainian].

25. Yankovska, O. (2011). Sotsialna skladova reform M. Khrushchova [The social component of N. Khrushchev's reforms]. In V. M. Danylenko (Ed.), *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka* (Vol. 16, pp. 21–38). [in Ukrainian].

26. Danylenko, V., & Borzov, S. (2024). Khrushchev's "de-Stalinization" in Robert Conquest's interpretation. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, (32), 90–99.

Дата першого надходження статті до видання: 15.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.10.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)